

عنوان مقاله

بررسی جایگاه قوه تفکر و روش های پرورش آناز منظر قرآن و آموزه های امام علی(ع)

نویسندگان

ریحانه رزایان. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث گرایش نهج البلاغه. دانشگاه قرآن و حدیث

مقدمه

خداوند همراه با آفرینش انسان، نعمت تفکر را به وی ارزانی داشته است. تفکر و اندیشه موضوع و مسئله جدیدی نیست که به تازگی اندیشمندان به آن پرداخته باشند، بلکه همیشه مورد توجه ادیان الهی و جوامع بشری بوده و پیامبران، اولیای الهی، علما، فلاسفه، عرفا و ادبا همگی بر اهمیت تفکر در زندگی انسان تاکید نموده‌اند. و این همه تاکید به این دلیل است که قدرت تفکر محور اصلی شناخت و تبیین مسائل اصلی و فرعی زندگی بوده لذا مبنا و پایه اعمال هر انسانی وابسته به تفکرات اوست و در نهایت شخص، دنیا و در پی آن آخرت خود را بر اساس آنچه که می‌اندیشد بنا می‌نهد. به هر میزان که انسان بتواند از قوه تفکر خود در تصمیم‌گیری‌هایش استفاده کند به همان نسبت، پیشرفت و رشد عقلی رو به جلو و به تبع آن احساس رضایت را در جریان زندگی خود احساس خواهد کرد. از این رو توجه به آموزه‌های اسلامی، تفکری ارزشمند و صحیح است که با تشخیص و تمیز خیر از شر و خوبی از بدی، انسان را به سمت حقیقت هستی و کمال خود هدایت کرده و او را از فرو رفتن در گمراهی‌ها و ضلالت نگه می‌دارد. همچنین این تفکر تعالی بخش است که با عبرت‌گیری از حوادث روزگار، موجب افزایش بصیرت در امور زندگی می‌گردد. با توجه به همه تأکیداتی که بر موضوع تفکر شده است باید توجه داشت که استفاده از قوه تفکر بدون تعلیم و تعلم امکان پذیر نیست زیرا مایه اصلی تفکر، تعلیم و تعلم است چرا که اساسا تفکر، تجزیه و تحلیل معلوماتی است که انسان در ذهن خود اندوخته و سعی در ارتباط دهی آن‌ها برای دست یابی به پاسخی برای مجهولات ذهنی خود دارد. لازمه تفکر، علم به یک موضوع خاص است چون تفکر بدون علم و معلومات میسر نیست لذا امر به تفکر، امر به سرمایه آن یعنی کسب معلومات صحیح درباره مخلوقات نیز هست (مطهری، ۱۳۸۱).

در قرآن عقل و علم توأم شده‌اند در کنار آیات بسیاری که خداوند انسان را به تفکر و اندیشیدن دعوت کرده و قوه تفکر را در فرد فعال می‌نماید. در آموزه‌های امام علی (ع) علی‌الخصوص در کتاب شریف نهج‌البلاغه به عنوان برادر قرآن، نیز خطابه‌ها و احادیث بسیاری از مولای متقیان امیر مومنان علی (ع) آورده شده است که بر تفکر و بهره‌مندی از آن تاکید بسیار کرده‌اند. آنچنان که در اهمیت تفکر فرموده‌اند: "ساعتی کوتاه اندیشیدن بهتر از عبادتی طولانی است" (غرر الحکم، ج ۱، ص ۷۲)، همچنین ایشان تفکر پیش از عمل و اندیشیدن در کارها را موجب مصونیت انسان از لغزش‌ها می‌دانند که مانع هلاکت وی می‌گردد (غررالحکم، ج ۱، ۵۹۶).

در این پژوهش برآنیم تا معنا و مفهوم تفکر و جایگاه آن را از منظر قرآن کریم و دیدگاه حضرت علی(ع) بیابم و سپس بر اساس آموزه‌های مولای متقیان علی(ع) به بررسی و استخراج روش‌های پرورش قوه تفکر بپردازیم.

روش

پژوهش حاضر از نوع کیفی است که با روش توصیفی تحلیلی انجام می‌شود.

روش پژوهش به این صورت است که ابتدا با استفاده از چند ترجمه و مقایسه آن‌ها، بهترین ترجمه که شباهت و نزدیکی بیشتری با متن اصلی دارد انتخاب می‌شود.

در مرحله توصیف، بعد از چند بار مطالعه دقیق هر روایت، شیوه ای که امام علی(ع) از آن استفاده کرده است، توصیف می‌گردد. در این قسمت سعی می‌شود فقط به مشاهده و گزارش آنچه وجود دارد، پرداخته شود و آنچه ملاحظه می‌شود، بدون هیچ اظهار نظر شخصی بیان گردد و در واقع، فقط توصیف شکل گیرد. در این مرحله، برای فهم بهتر مطلب از شروح نهج البلاغه و همچنین کتبی که با استناد به نهج البلاغه و آموزه‌های امام علی(ع) در رابطه با قوه تفکر و پرورش آن به پژوهش پرداخته‌اند نیز استفاده می‌شود.

در مرحله تحلیل، جهت فهم ارتباط شیوه بکارگرفته شده برای معنا و مفهوم تفکر، به تعریف پذیرفته شده درباره تفکر استناد شده است. در واقع، با مقایسه مؤلفه‌های موجود در تعریف تفکر و مؤلفه‌های موجود در شیوه‌ها، و یافتن شباهت بین آن‌ها، ارتباط این شیوه‌ها با تفکر روشن شده است.

یافته‌ها و نتایج

۱. **تذکر به تفکر:** در واقع نوعی تلنگر و یادآوری اهمیت تفکر است. وقت آن رسیده که دیده بصیرت بگشایی و از آنچه عیان است، منتفع شوی(نامه ۶۵) ۲. **عبرت پذیری از وقایع و گذشتگان:** هر انسان عاقلی با بررسی رفتارها و پیامدهای گذشته خویش و دیگر افراد و اصلاح نقاط ضعف و افزایش نقاط قوت خویش، برای آینده تصمیم‌گیری می‌کند(خطبه ۱۶) ۳. **تأمل و تعمق در امور:** تأمل در امور و پرهیز از عجله در انجام امور موجب جلوگیری از قضاوت و داوری بیجا و غیرمنصفانه می‌گردد زیرا عجله در قضاوت مسائل مختلف، مانع دقت و بررسی همه جانبه موضوع گشته و همین موجب تصمیم‌گیری غلط و نادرست می‌گردد(نامه ۳۱) ۴. **دقت در مشاهدات به وسیله ارجاع به آیات و نشانه‌ها:** دقت نمودن به آیات و نشانه‌های الهی روش و وسیله ای است که از طریق آن افراد بشر را متوجه موضوعات مختلفی من جمله خالقیت، رزاقیت، ربوبیت، مالکیت خود و مساله معاد می‌کند(خطبه ۱۶۱) ۵. **توجه به معیارها در انتخاب و تصمیم‌گیری:** این روش باعث ایجاد یک تصور ذهنی از یک الگوی کامل در فرد می‌گردد که پس از آن پدیده‌ها و اشیای جدید را با آن محک می‌زند(اصول کافی، ج ۱، ص ۳۶) ۶. **مشورت:** آینده هر فردی در گرو هدفی است که برای رسیدن به آن تلاش می‌کند، لذا شور و مشورت با صاحبان اندیشه‌های پاک و همت‌های عالی، قوه تفکر و تعقل آدمی را فعال نموده لذا مسیر انسان را در رسیدن به اهداف عالی هموار می‌سازد. (غررالحکم ۳۷۲) ۷. **یادآوری معاد و تفکر در مرگ:** با تفکر در آثار گذشتگان و آنچه باقی گذاشته‌اند و نیز آنچه در آخرت از آن بهره‌مند می‌شوند، زندگی فرد بر مدار اصلاح افکار و رفتارش در جریان قرار خواهد گرفت زیرا آخرت به او نزدیک است و زیبایی‌های دنیا از او جدا خواهد شد(نامه ۳۲) ۸. **استفاده از شیوه بیانی تمثیل و تشبیه در فهم بهتر:** هدف از این سبک و سیاق ادبی تذکر تفکر و ادراک است(خطبه ۱۷) ۹. **ایجاد سوال در ذهن مخاطب:** با طرح سؤال در ذهن مخاطب، مسأله ایجاد می‌شود درواقع سؤال، اولین مرحله از فرآیند تفکر یعنی مواجهه با مسأله را فراهم می‌کند بنابراین برای اینکه فرد از جهل خارج شود ناگزیر است از اهل دانش پرسش کند(بحارالانوار، ج ۱، ص ۱۹۸) ۱۰. **اشاره به بهره‌مندی از عقل با بیان جایگاه و نتیجه بکارگیری آن:** کسی که به عقل تمسک جوید و حقیقت را از آن بخواهد، عقل به او راه را از بیراهه نشان می‌دهد. کشف امور، دیدن با چشم نیست، چه بسا چشم‌ها به صاحب خود دروغ نشان می‌دهد؛ ولی خرد به کسی که از وی نصیحت بخواهد غش و خیانت نمی‌کند(حکمت ۲۸۱) ۱۱. **استفاده از تذکر برای ایجاد دغدغه در فرد:** تذکر، فعال نگاه داشتن حس، درک و توجه‌است. بدان معنا که دغدغه و توجه انسان به چیزی معطوف باشد لذا یادآوری امورات مهم موجب ایجاد توجه و انگیزه در جهت‌گیری‌های زندگی شخص می‌گردد(خطبه ۱۵۳) ۱۲. **معاشرت و درک محضر عقلا و حکما:** معاشرت با عقلا به علوم انسان می‌افزاید و عقل او را کامل تر می‌گرداند(غررالحکم، ج ۱، ص ۳۴۱) ۱۳. **ایجاد مقایسه بین دو وضعیت و مشخص بودن جواب قیاس:** ایجاد مقایسه موجب میشود تا فرد با توجه و دقت، به سود و خسران دو وضعیت پی ببرد و در تصمیم‌گیری‌ها به انتخاب بهترین راه موفق گردد(خطبه ۹۲) ۱۴. **بیان آثار عدم استفاده از تفکر:** بیان تبعات بهره‌مندی از یک نعمتی که در افراد نهادینه شده‌است موجب جلب توجه مخاطب گشته و ادراکات او را متوجه آن دارایی می‌کند(عیون الحکم، ج ۱، ص ۴۶۶) ۱۵. **بیان غایت و نتیجه بهره‌مندی از تفکر:** با شنیدن آثار مثبت فعال‌سازی و برخورداری از قوه تفکر مانند صحت و سلامت در کار و عدم پشیمانی(حکمت ۱۸۱) در به سرانجام رساندن امور در مخاطب شوق و اشتیاق خاصی در بکارگیری از این قوه ایجاد می‌گردد.

بحث و نتیجه گیری

در این مقاله دریافتیم که از دیدگاه مولای متقیان علی(ع) تفکر به عنوان مبنایی است که راه راست را از گمراهی نشان می‌دهد و کردارها را اصلاح می‌کند، موجب آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی شده و با اتخاذ تصمیم درست و اصولی موجب سعادت فرد می‌گردد(غررالحکم، ج ۱، ص ۱۴۶۰). بعد از دست یافتن به مفهومی منطقی از تفکر و پی‌بردن به جایگاه تفکر در سخنان گوهر بار حضرت علی(ع) روش‌های پرورش قوه تفکر در آموزه‌های ایشان مورد استنتاج، بررسی و تأمل قرار گرفت و در تحلیل روابط بین این روش‌ها به این نتیجه می‌رسیم که: **اولا** تفکر از دیدگاه حضرت علی(ع) جایگاهی بسیار والا دارد و این اهمیت بخاطر نقش بسیار مهم آن در تربیت انسان‌ها می‌باشد، زیرا اگر تفکر در فرد فعال نشود و عاقبت تصمیمات بررسی نگردد نتیجه ای غیر از پشیمانی به بار نخواهد آورد. این تفکر است که راه‌های درست را از نادرست مشخص می‌کند به همین جهت امیر بیان علی(ع) می‌فرماید که: **الفکرُ مرأةٌ صافیةٌ**، فکر، آینه شفاف و درخشنده ای است (نهج البلاغه/ حکمت ۳۶۵).

ثانیا تفکر صحیح نیازمند به آموزش است. لذا هم خداوند در قرآن و هم در سیره نبوی و سیره علوی روش‌های متفاوتی برای پرورش تفکر و فعال‌سازی اندیشه به کار رفته‌است که با توجه به مجاری صحیح تفکر انسان به بصیرت و اعمال صالح دست می‌یابد.

ثالثا باید مراقب بود که قوه تفکر دچار هواهای نفسانی نگردد و از مسیر درست خارج نشود. زیرا اگر نفس کنترل نگردد و تفکر با ابزارهای مورد استفاده شیطان پرورش بیابد انسان از مسیر کمالش خارج و باعث غفلت او میگردد.

منابع

- قرآن کریم
- اخوت، ا. (۱۳۸۹). تبیین عناصر ساختار وجودی انسان (چاپ چهارم). قم: کتاب فردا.
- ادیب، م. (۱۳۸۸). بررسی و طبقه بندی روش های تفکر در قرآن کریم. کارشناسی ارشد رشته روانشناسی تربیتی، دانشگاه آزاد و علوم تحقیقات.
- اکبری، م و خادمی اشکذری، م و اکبری، ا. (۱۳۹۳) شیوه های آموزش بر پایه تفکر در نهج البلاغه. دوفصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام ۲۰۲.
- تیمی آمی، ع. (۱۳۶۸). مصحح: مهدی رجایی. غرر الحکم و درر الکلم. (چاپ دوم). قم: دار الکتاب الاسلامی،
- دلشاد تهرانی(۱۳۹۴)، ماه مهر پرور: تربیت در نهج البلاغه. (چاپ هفتم). تهران: دریا،
- زهادت، ع. (۱۳۸۹). تعلیم و تربیت در نهج البلاغه. (چاپ اول). قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- سید رضی، م. (۱۴۰۷ ه. ق). ترجمه: صالح صبحی. نهج البلاغه. (چاپ اول)، قم: موسسه دارالرحره.
- طباطبائی، م. (۱۳۷۸). تفسیر المیزان. ترجمه: محمد باقر موسوی. (چاپ یازدهم)، قم: دفتر انتشارات اسلامی،
- کلینی رازی، م. (۱۳۶۹). شارح سید جواد مصطفوی، ترجمه هاشم رسولی. اصول کافی. (چاپ اول)، تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی،
- لیثی واسطی، ع. (۱۳۷۶). تحقیق حسین حسینی بیرجندی. عیون الحکم و المواعظ محقق. (چاپ اول)، قم: موسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.
- محمدی ری شهری، م. (۱۳۸۱). میزان الحکمه. چاپ سوم، قم: دارالحدیث.
- مشایخی پور، م و پهلوان م. جایگاه تفکر و تدبیر در قرآن کریم. فصلنامه عقل و دین ۵.
- معارف، مجید و حامد شریعتی نیاسر(۱۳۹۵). ارتباط نهج البلاغه با قرآن. چاپ اول، تهران: سمت.
- نزهت ، ا. (۱۳۸۹). اندیشه ورزی و تفکر خلّاق از منظر نهج البلاغه. دوفصلنامه ادب عربی ۲.

